

Я. В. Купіна,

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, м. Харків

ТЕРМІН «КОНЦЕПТ» ЯК БАЗОВА ТЕРМІНОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ Й ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

У статті аналізуються точки зору дослідників щодо визначення терміна «концепт». Розмежовуються такі терміни як «концепт», «поняття», «образ», «символ».

Ключові слова: концепт, поняття, символ, образ, значення, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика.

В статье анализируется точка зрения исследователей касательно определения термина «концепт». Разграничиваются такие термины как «концепт», «понятие», «образ», «символ».

Ключевые слова: концепт, понятие, символ, образ, значение, лингвокультурология, когнитивная лингвистика.

Different points of researchers' views are analyzed as to term «concept». Such terms as «concept», «notion», «image» and «symbol» are differentiated.

Key words: concept, notion, symbol, image, meaning, linguo-cultural science, linguo-cognitive science.

Термін «концепт» був запозичений мовознавцями з логіки та психології, походить із латинського *concectus* й означає «думка», «поняття». «Словник іншомовних слів» за редакцією О.Мельничука містить такі значення: «концепт (від лат. *concectus* – думка, поняття) – 1) В логіці – смислове значення знака (імені). 2) Загальна думка, формулювання» [11, с. 450]. Такі самі дефініції подано в «Словнику іншомовних слів» за редакцією Л. Пустовіт [12, с. 557]. У «Великому енциклопедичному словнику» знаходимо таке визначення концепту: «Концепт (від лат. *concectus* – думка, поняття) – змістове значення імені (знака), тобто зміст поняття, об'єкт якого є предмет (денотат) цього імені (наприклад, змістове значення імені Місяць – природний супутник Землі)» [3, с. 339]. Як видно із зазначених лексикографічних джерел, словникові статті охоплюють лише його загальнофілософське (логічне) розуміння. Однак у вітчизняній лінгвістичній літературі цей термін став уживатися ще в першій третині ХХ ст. у працях С. Аскольдова-Алексєєва [2], активізація його використання мовознавцями відзначається в 90-х роках минулого століття у зв'язку з переорієнтацією науки на антропоцентризм, коли дослідники стали акцентувати свою увагу не на іманентній структурі мови, а на умовах її використання. Лінгвісти відчули потребу в запровадженні нового терміна, який би синтезував лексикографічну й енциклопедичну інформацію, в семантиці якого поєднувалися б денотація і конотація, «ближче» й «далше» значення слова, знання про світ і про суб'єкта, який його пізнає.

Однак на сьогодні немає єдиного визначення концепту, що й зумовлює актуальність цієї статті, метою якої є аналіз точок зору дослідників щодо визначення такого важливого терміна лінгвокогнітивістики й лінгвокультурології як концепт. Ця неоднозначність пов'язана з низкою дискусійних питань, до яких у першу чергу належать такі: 1) розмежування термінів «концепт», «поняття», «значення», «образ»; 2) залежність концепту від мовної вербалізації; 3) кваліфікація концептів за способом формування; 4) зв'язок концепту та значення; 5) наявність у структурі концепту оцінно-емотивних, ціннісних і прагматичних компонентів; 6) належність концептів індивідуальній або колективній (загальнонаціональній, груповій, регіональній) свідомості; 7) обсяг концепту залежно від індивідуальної чи етнічно-колективної свідомості; 8) типологія концептів; 9) структура концептів; 10) методи та процедури опису й аналізу концептів тощо [10, с. 411]. Зокрема С.Аскольдов-Алексєєв у роботі «Концепт і слово» (1928) фактично отожднює концепт з поняттям, говорячи, що концепт – це «мисленнєве утворення, яке заміщає нам у процесі мислення невизначену множинність предметів одного й того ж роду» [2, с. 269]. Згідно з поглядами вченого, концепт – це загальне поняття, яке людина «переживає» і яке здатне викликати сильні емоції. Концепт виконує функцію заміщення, як видно з наведеної вище цитати, а також функцію економії зусиль у процесі мислення, компресії інформації. Один концепт може мати різний обсяг у різних категорій людей (фахівців, пересічних мовців тощо).

Однак більшість лінгвістів, наприклад М.Болдирев, В.Маслова, Ю.Степанов, В.Карасик, К.Голобородько, В.Жайворонок, Т.Космеда, О.Кубрякова, В.Старко, А.Приходько та ін., розрізняють ці терміни. Зокрема В.Старко зазначає: «Концепти, на відміну від понять, можуть включати аксіологічний складник. До концепту ми зараховуємо не лише набір необхідних і достатніх ознак, пов'язаний тільки з правильним називанням чи також із сутністю речі, а ще набір певним чином структурованих, повторюваних, стабільних асоціативних ознак» [14, с. 30].

За твердженням А. Приходька, поняття й концепт співвідносяться між собою в гіпо-гіперонімічний і водночас асиметричний спосіб, оскільки основою концепту є поняття, але основою поняття не є концепт: «Це наводить на думку про те, що концепт має бути етноспецифічно забарвленим поняттям з етнопсихологічною надбудовою. ...поняття стає концептом лише тоді, коли воно валоризується, тобто обростає певними ціннісними асоціаціями» [8, с. 213].

Окремі вчені (Д. Лихачов, В. Москвін) вважають, що концепт співвідноситься зі словом, точніше, з окремим лексико-семантичним варіантом лексеми [7, с. 281-283].

О. Селіванова розуміє поняття як частину концепту, зазначаючи, що на рівні поняття на етапі інтеріоризації починається вербалізація знань про об'єкт: «На нашу думку, концепт як інформаційна різносубстратна структура інтегрує поняття як ядерну структуру з іншими результатами пізнавальної діяльності: уявленнями, гештальтами, асоціативно-образними, оцінно-емотивними компонентами тощо» [10, с. 413]. Услід за О. Селі-

вановою і В. Зусманом Т. Космеда і Н. Плотнікова вважають, що поняття становить ядро вербально вираженого концепту [5, с. 41].

Важливим є питання співвідношення понять «образ-концепт», «образ-символ». На думку В. Колесова, розмежування символу й концепту виявляється в тому, що «смісл символу в процесі все більшого відторгнення від вихідного значення слова взагалі не пов'язаний із семантикою самого слова, а неоформлена ментальність концепту мислимим своїм змістом може бути представлена однаково актуалізованим і референтом, і денотатом, тобто опосередковано» [4, с. 33].

Наукова дискусія сьогодні триває і навколо визначення концепту як базової одиниці когнітивної лінгвістики та суміжних їй етнолінгвістики й лінгвокультурології. Наприклад, Ю. Степанов тлумачить концепт як «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І з другого боку, – це те, через що людина – пересічна, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [15, с. 43]. На думку дослідника, до концепту входить усе, що складає поняття, а також те, що і робить його фактом культури – етимологія, стиснута до основних ознак змісту, історія, сучасні асоціації, оцінки тощо [15, с. 43]. М. Алефіренко дотримується семантичного підходу до концепту: «Оперативна когнітивна структура отримала назву концепт, а мовну структуру, що вербалізує концепт, представляє мовний знак у найширшому його розумінні (слово, фразеологізм, речення)» [1, с. 183].

О. Кубрякова, один із авторів і редактор «Короткого словника когнітивних термінів», так визначає цей термін: «концепт (concept, konzept) – термін, який служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини: оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (lingua mentalis), усієї картини світу, відображеної в людській психіці. Поняття концепту всієї картини світу відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина в процесі мислення і які відображають зміст досвіду й знання, зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у вигляді деяких «квантів знання» [6, с. 90]. Як вважає О. Селіванова, такий підхід до розуміння концепту є найбільш реалістичним [9, с. 112].

Очевидно, що розбіжності в тлумаченні концепту зумовлюються релевантними ознаками, які покладені в основу визначення. Однак при суттєвих відмінностях більшість мовознавців визначає концепт як такий, що називає зміст поняття, виступає синонімом смислу. Учені Ю. Степанов, Г. Слишкін, В. Воркачов, У. Марчук та ін. при розгляді концепту надають перевагу культурологічному аспекту, при цьому культура розуміється ними як сукупність концептів і відношень між ними. Відповідно, концепт – це осередок культури в ментальному світі людини. Саме концепт є тією культурно-ментально-мовною одиницею, яка «лежить у свідомості, детермінується культурою й опредметнюється в мові» [13, с. 9]. При такому розумінні концепту мова відіграє другорядну й допоміжну роль, виступаючи формою вербалізації «згустку культури».

Науковці Н. Арутюнова, Т. Булигіна, Д. Шмельов, М. Алефіренко та ін. постулюють примат семантики мовного знака у формуванні змісту концепту. Так М. Алефіренко акцентує: «Семантика мовного знака – головне джерело знань про зміст репрезентованого концепту. Тому дослідницький шлях від семантики мовного знака до змісту відповідного концепту слід вважати істинним» [1, с. 183].

Учені Д. Лихачов, О. Ревзіна, О. Кубрякова, О. Селіванова, М. Кочерган, В. Жайворонок, А. Приходько та ін. вважають, що концепт не безпосередньо виникає із значення слова, а є результатом зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто концепт є посередником між мовою й дійсністю. Зокрема А. Приходько стверджує, що концепт є когнітивно-оцінним феноменом, який відбиває етноспецифічне осягнення певного фрагмента довкілля, отже, «... концепт становить собою такий складно структурований феномен..., у якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучається з лінгвокультурним. У межах когнітивно-дискурсивного розуміння природи та функцій мови концепт постає не просто як «схоплене» знаком поняття, а як етносоціолінгвокультурний феномен» [8, с. 213]. Очевидно, що всі дослідники підтримують твердження безперечного зв'язку мови і культури, однак не можуть дійти згоди щодо ролі мови у формуванні концепту. Як видається, відсутність єдності в лінгвістів стосовно цього питання полягає в складній і багатовимірній структурі концепту, до складу якої, окрім поняттєвої основи, входить і соціо-психо-культурна складова, яка не стільки мислиться, скільки переживається мовцями, вона включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації, характерні для певної культури.

З наведених вище визначень концепту видно, що, попри розбіжності, всі дослідники виокремлюють його як дискретну, об'ємну в смислово-відношенні одиницю, одиницю мислення або пам'яті, що відбиває культуру народу.

Таким чином, концепту як багатовимірному поняттю властиві як емоційні складові, так і раціональні, як конкретні, так і абстрактні, як універсальні, так і етнічні, як загальнонаціональні, так і індивідуально-особистісні. Саме з урахуванням цих елементів можливий найбільш повний опис того чи іншого концепту. Аналізу концепту сприяє з'ясування його структури, опис способів його вербалізації, у дослідженні яких і вбачаємо перспективу подальших розвідок.

Література:

1. Алефіренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : [учебное пособие] / Н. Ф. Алефіренко. – М : Флинта : Наука, 2005. – 416 с.
2. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов-Алексеев // Русская словесность : [антология]. – М. : Academia, 1997. – С. 267-279.
3. Большая советская энциклопедия: В 31 т. / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М. : Советская энциклопедия. – Т. 19. – С. 131-132.

4. Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ / В. В. Колесов // Вестник СПб. ун-та. – 1992. – Вып. 3 (№ 16). – С. 30-40. – (Сер. 2 : История, языкознание, литературоведение).
5. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія : мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі : [монографія] / Тетяна Анатоліївна Космеда, Наталя Володимирівна Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Изд-во филол. факультета МГУ, 1996. – 245 с.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность : [антология] / Д. С. Лихачев. – М. : Academia, 1997. – С. 284-296.
8. Приходько А. М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства / Анатолій Миколайович Приходько // Мова. Людина. Світ : [зб. наук. ст. (до 70-річчя М. Кочергана)] / відп. ред. докт. філол. наук, проф. О. О. Тараненко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 212-220.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
10. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селиванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
11. Словник іншомовних слів [за ред. О. С. Мельничука]. – 2-ге вид., доп. і оновл. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 968 с.
12. Словник іншомовних слів / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра : УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1018 с. – (Б-ка держ. службовця. Державна мова і діловодство).
13. Слышкин Г. Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
14. Старко В. Ф. Концепт ГРА: [монографія] / В. Ф. Старко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. – 204 с.
15. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М. : Академический Проект, 2004. – 992 с.